

знаходять відображення в аналітичній частині монографії, в якій дослідниця інтерпретує характерні твори сучасної української літератури.

Авторка праці справедливо заявляє, що саме травматичний досвід став визначальним чинником посттоталітарної пам'яті українців, зосередивши в собі біль втрати в часі більшовицької окупації, колективізації, Голодомору, Другої світової війни, Голокосту, повоєнної радянської, численних репресій митців, науковців, духовенства. Як неодмінну ознаку посттоталітарної пам'яті О. Пухонська виокремлює культурну амнезію, спричинену як травматичним характером спогадів, так і репресивною політикою радянського режиму, за якою підкореним суспільствам часто заборонялося пам'ятати невігідні для режиму сторінки власного минулого, а також насаджувалася штучно створена власне радянська пам'ять. Дослідниця залучає до аналізу праці знаних теоретиків студій пам'яті: П'єра Нора, Поля Рикера, Аляйди та Яна Ассманів, Кейті Карут, Ренати Лахман, Марка Оже, Маріанни Гірш, Ришарда Нича. Застосовуючи їхні принципи наукового осмислення пам'яті, у тому числі на літературному матеріалі, вона формує власну матрицю наукової інтерпретації посттоталітарної травматичної пам'яті, виокремлюючи в ній хронологічний, подієвий та генераційний чинники, які у різні способи репрезентують культурну рецепцію тоталітарного минулого. На українському ґрунті подібних теоретичних праць виразно бракує. Важливо, що авторка не оминає хай не численних, однак суттєвих праць українських учених (Ярослава Грицака, Гелінади Грінченко, Тамари Гундорової, Алли Киридон, Оксани Кісь та ін.), які з різних наукових позицій (історичних, літературознавчих, соціологічних, культурологічних) прагнуть реінтерпретувати суспільну пам'ять тоталітарного минулого.

Наукова монографія Оксани Пухонської є цінним здобутком української хвилі *memory studies*. Ця праця багато в чому новаторська. Є сподівання, що її гідно оцінять не тільки авторчині колеги-філологи, а й також історики, культурологи й представники інших суміжних наук. Дослідниця переконливо показала, що травма тоталітаризму належить до найбільш актуальних загальних проблем сучасної України, а її успішне подолання визначатиме подальший шлях нашого суспільства до культурної Європи, до розбудови державницьких інституцій та сповідування демократичних цінностей.

НЕЧЛЕНОВАНІ СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ В НОВОМУ ВИСВІТЛЕННІ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ МАРІЇ ІВАНІВНИ ЛИЧУК “СТРУКТУРА ТА СЕМАНТИКА СИНТАКСИЧНО НЕЧЛЕНОВАНИХ ОДИНИЦЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ”

(КИЇВ: ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО, 2017. 388 с.)

Христіанінова Р. О., д. філол.н., професор
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

khrystianinova@gmail.com

Усебічність, цілісність і системність дослідження внутрішньої організації будь-якої мови, зокрема й української, неможливо забезпечити вивченням лише тих одиниць, що визначені як нормативні, типові. Живе мовлення, у якому чимало атипових синтаксичних явищ, що не відповідають узвичаєним уявленням про ту чи ту мовну одиницю, спонукає вчених шукати відповіді на питання про покваліфікування означених одиниць, їхню систематизацію. Синтаксично нечленовані словосполучення й речення якраз і постають репрезентантами атиповості, відхилення від синтаксичної норми. Починаючи з кінця XIX сторіччя, вони неодноразово привертала увагу дослідників, проте викінченого цілісного дослідження всіх

їхніх структурних і значеннєвих різновидів дотепер ще не було. За створення такої типології нечленованих одиниць і взялася Марія Іванівна та вибудувала її на засадничих принципах функційно-категорійної граматики з урахуванням теорій граматичної цілісності, синтаксичної зв'язності, валентності, фразеологізації та синтаксичної ідіоматизації.

Актуальність, перспективність рецензованої монографії не викликають жодних сумнівів.

Упадає в око глибина теоретичного обґрунтування розглянутих одиниць. Зокрема, аналізуючи лінгвальну природу синтаксичної нечленованості (Розділ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження синтаксично нечленованих одиниць у сучасній лінгвістиці), дисертантка виокремлює категорію граматичної цілісності як центральну в теорії синтаксичної нечленованості, підкреслює, що вона ґрунтується на категорії синтаксичної зв'язності та конститутивній ознаці синтаксичної нечленованості. Категорію синтаксичної зв'язності дослідниця пов'язує не лише зі словосполученням, як це було традиційно, вона сміливо екстраполює її на реченнєвий рівень, що вможливило розширення типів нечленованих речень та введення до їхнього кола фразеологізованих структур, які Марія Іванівна в україністиці вперше цілісно описала.

Окрему увагу в розділі присвячено одному з дискусійних питань синтаксису – сполучуваності й валентності (1.1.4.1. Змістова і функційна акореляція понять “сполучуваність” і “валентність”). Солідаризуємося з авторкою в тому, що ці поняття варто розмежовувати, розглядаючи валентність як мовне, а сполучуваність як мовленнєве явище (с. 23). Відповідно цілком закономірним постає висновок про змістову та функційну акореляцію цих двох понять. Проте дозволимо собі не погодитися з думкою дисертантки, що “валентність – це потенційна можливість слова поєднуватися з іншими словами, сполучуваність – актуалізація цієї властивості в мовленні” (с. 26). За такого розуміння Марія Іванівна або надто широко розуміє поняття валентності, або звужує поняття сполучуваності.

Вартий високого поцінування підрозділ 1.1.4.2. “Специфіка граматичної валентності в синтаксично нечленованих словосполученнях”, у якому авторка монографії викристалізовує основні ознаки сполучуваності компонентів у названих синтаксичних одиницях, підкреслює її відмінність від сполучуваності в синтаксично вільних словосполученнях. Підтримуємо міркування дослідниці про те, що сполучуваність компонентів у синтаксично нечленованих словосполученнях постає як синтаксично зумовлена. Саме синтаксична позиція впливає на стрижнєве слово так, що воно стає семантично послабленим або спустошеним, унаслідок чого основне лексичне навантаження сконцентровує в собі залежний компонент, а зв'язок між стрижневим і залежним компонентом постає передбачуваним і обов'язковим. Отже, валентні властивості компонентів у синтаксично нечленованих конструкціях визначає синтаксична зв'язаність як основа їхньої сполучуваності (с. 29–30).

Як відомо, ретельно випрацьовані критерії виокремлення та термінологійна визначеність того чи того мовного явища або мовної одиниці – запорука стрункості наукового дослідження. Тому другий розділ – “Проблематика лінгвістичних досліджень синтаксично нечленованих одиниць”, у якому порушено питання термінологійної невпорядкованості синтаксично нечленованих словосполучень і речень, їхнього статусу, критеріїв виокремлення, є вагомою частиною рецензованої праці, надійним підґрунтям для досягнення поставленої в ній мети та розв'язання сформульованих завдань.

Виявивши в наукових розвідках своїх попередників різнобій термінологійної номінації досліджуваних одиниць, авторка монографії цілком закономірно намагається знайти найкращий із термінів, який працював би для обох рівнів – реченнєвого та словосполученнєвого. Таким вона вважає термін *синтаксично нечленовані одиниці*. Висловимо свої міркування щодо цього терміна. На нашу думку, він абсолютно підходить для розглянутих одиниць на рівні словосполучення, прозоро відбиває їхню сутність. Щодо реченнєвого рівня, то цей термін добре спрацьовує для речень, які Марія Іванівна називає нефразеологізовані власне-нечленовані, фразеологізовані з тавтологійними компонентами, напівфразеологізовані. Доцільність використання названого терміна стосовно частково

фразеологізованих речень видається сумнівною. Якщо навіть припустити, що речення на кшталт *Диво, але до цього їй не спала думка про можливу Іванову загибель* (Ю. Мушкетик), *Не було такого багача, котрий би від них не дістав пам'ятки* (І. Франко) (с. 237–238) не розпадаються на дві предикативні частини, то й у такому разі ці речення синтаксично нечленованими назвати важко.

Високої похвали заслуговує розпрацювання дослідницею критеріїв виокремлення синтаксично нечленованих словосполучень (Підрозділ 2.2.3. Проблема критеріїв виокремлення синтаксично нечленованих словосполучень) та речень (Підрозділ 2.4. Критерії виділення синтаксично нечленованих речень). Визначення специфічних ознак синтаксично нечленованих словосполучень у кількох аспектах – у плані формальної організації, семантики, синтаксичних функцій, відтворюваності / невідтворюваності – дало змогу Марії Іванівні відмежувати їх як від синтаксично вільних, так і від фразеологічних словосполучень. Урахування двох критеріїв: синтаксичного (неможливість виокремлення головних і другорядних членів, установа синтаксичних зв'язків між компонентами стійкої структурної схеми) та функційного (реалізація комунікативної, емотивної, естетичної та експресивної функцій) – умотивувало, по-перше, висновок про недоречність зарахування до синтаксично нечленованих речень нереченневих та реченневих побудов на зразок заповнювачів пауз, контактних стимулів, діалогічних повторів, етикетних формул, звертань-речень та незакінчених (перерваних) речень (с. 144–145) і, по-друге, виокремлення основних ознак, що відрізняють досліджувані речення від формально-граматичних речень (с. 151–152). До важливих напрацювань Марії Іванівни віднесемо й те, що їй удалося встановити й чітко окреслити об'єднавчі та диференційні ознаки синтаксично нечленованих одиниць.

Без щонайменших вагань високо оцінюємо третій розділ монографії – “Принципи систематизації синтаксично нечленованих одиниць”. До заслуг дослідниці зарахуємо насамперед те, що вона представила власне розуміння цих принципів. Упевнившись у відсутності в традиційній і сучасній лінгвоукраїністиці єдиних, чітких підходів до розмежування типів синтаксично нечленованих речень та недосконалої створених дотепер типологій синтаксично нечленованих словосполучень, дисертантка справді по-новаторськи підходить до розв'язання окресленої проблеми та вибудовує оригінальну концепцію типології синтаксично нечленованих одиниць. Спираючись на випрацювані й апробовані функційно-категорійною граматикую принципи системності й багатоаспектності вивчення мовних одиниць, Марія Іванівна в основу своєї концепції ставить, по-перше, розуміння синтаксично нечленованих одиниць як організованої системи, що має свій центр і периферію, та, по-друге, усвідомлення потреби врахування формального та семантичного принципів упорядкування досліджуваних одиниць. Такий підхід визнаємо раціональним, він дав змогу виструнчити типологію, зробити її об'ємною, зримою.

У названому розділі окремо вирізимо підрозділ 3.3, у якому авторка монографії вперше в україністиці скрупульозно вибудовує шкалу синтаксичної нечленованості, що охоплює три зони: ядерну, напів'ядерну та периферійну. До ядерної зони зараховано синтаксичні одиниці, що мають повний набір диференційних ознак та максимальні можливості їх вияву. Із-поміж словосполучень сюди зараховано сім типів: 1) із власне-кількісним значенням, 2) зі значенням вибірковості, 3) з партитивним значенням, 4) з узагальнювальним значенням, 5) зі значенням неозначеності, 6) з конкретно-предметним значенням та 7) з метафоричним значенням. Ядерну зону реченневих одиниць формують власне-нечленовані речення нефразеологізованого і фразеологізованого типів. Напів'ядерну зону утворюють синтаксично нечленовані словосполучення п'яти типів (зі значенням сумісності, з узагальнено-особовим значенням, зі значенням локативних меж, із інформативно недостатніми словами абстрактної семантики, з дієсловами модальної чи фазової семантики) і напівфразеологізовані речення, що представлені різними типами й різновидами. До периферійної зони віднесено лише реченневі побудови – частково фразеологізовані речення (с. 191–192). Такий підхід визнаємо раціональним і достойним похвали.

Наступні два розділи присвячено реалізації вибудованої концепції систематизації синтаксично нечленованих одиниць.

У четвертому розділі своєї праці Марія Іванівна пропонує структурну типологію синтаксично нечленованих одиниць. Привертає увагу й гідне високого поцінування багатоступеневе ранжування синтаксично нечленованих речень. На першому ступені стратифікації дослідниця з опертям на структурні схеми вичленовує нефразеологізовані власне-нечленовані і фразеологізовані речення, другі своєю чергою поділяє на фразеологізовані речення з тавтологійними компонентами, напівфразеологізовані речення, частково фразеологізовані речення. На другому ступені поділу нефразеологізовані власне-нечленовані речення вона характеризує за двома критеріями: за кількістю структурних компонентів їх покваліфіковано як однокомпонентні; за морфологічною природою структурного компонента визначено три їхні підтипи: часткової, вигукової та модальної природи. За основу виокремлення структурних типів фразеологізованих речень дослідниця бере фразеокомплекси як структурно-семантичні єдності постійного і змінного компонентів. Фразеологізовані речення з тавтологійними компонентами за кількістю структурних компонентів визначено як трикомпонентні; за морфологічною природою постійного компонента поділено на чотири групи: із фразеоприйменниковим комплексом, із фразеосполучниковим комплексом, із фразеозв'язковим комплексом, із фразеочастковим комплексом. Напівфразеологізовані речення за кількістю структурних компонентів Марія Іванівна поділяє на дво-, три-, чотири-, п'ятимісні, а також виокремлює структурні типи із правобічним залежним і ліво- та правобічним залежними компонентами. Структурну типологію частково фразеологізованих речень дисертантка вибудовує з опертям на дві формальні ознаки: кількість компонентів фразеосхеми та їх морфологічне вираження. За цими ознаками вичленовано структурні типи із дво-, тримісним фразеологізовано-сполучниковим комплексом, чотиримісним фразеологізовано-сполучниковим і частково-сполучниковим комплексами та п'ятимісним фразеологізованим частково-сполучниковим комплексом. На третьому ступені стратифікації кожен із названих підтипів поділено на дрібніші типи й детально проаналізовано. Із таким структуруванням погоджуємося й підтримуємо.

Стосовно структурної типології синтаксично нечленованих словосполучень маємо висловити критичні зауваги. Насамперед викликає певний сумнів поділ таких словосполучень на двокомпонентні й трикомпонентні суто за кількістю повнозначних слів (с. 193). Якщо йти за цим критерієм, то, очевидно, варто було б виділити й чотири-, п'ятикомпонентні тощо, оскільки серед потрактованих як трикомпонентні на с. 194 тексту монографії наведено приклад словосполучення з чотирма повнозначними словами: *Хтось з досвідчених сільських бувальців порадив Аркадію запустити бороду...* (Ірина Вільде). Проте такий поділ видається надто спрощеним. Умотивованішим було б потрактовувати їх усі як двокомпонентні, адже розглядані Марією Іванівною як трикомпонентні словосполучення являють собою не що інше, як вихідні двокомпонентні структури, ускладнені ще одним членом, пор.: *Сотні очей пристрасно стежили за цим героїчним переходом танків по дну чужої ріки* (О. Гончар) та *І на нього мовби хтось вихлюпнув горня крижаної води...* (В. Врублевський) (с. 193). У першому реченні синтаксично нечленоване словосполучення *сотні очей*, яке подано як приклад двокомпонентного, можна поширити до *сотні захоплених очей*, а в другому реченні словосполучення *горня крижаної води*, що потрактоване як трикомпонентне, легко трансформуємо в двокомпонентне *горня води*, тобто стрижнева структурна схема розгляданих словосполучень за кількістю повнозначних слів збігається.

Виструктурована в п'ятому розділі дослідження семантична диференціація синтаксично нечленованих одиниць постає добре продуманою, логічно вмотивованою, виструнченою й викінченою. Виокремлення семантичних типів синтаксично нечленованих словосполучень і частково фразеологізованих речень Марія Іванівна проводить за єдиним критерієм – семантико-синтаксичними відношеннями. Такий підхід не викликає заперечень, він уже є

традиційним. Загалом розглядалий розділ добре структурований, він чи не найдовершеніший із-поміж усіх. Зупинимося детальніше на окремих положеннях цього розділу.

Беззастережно сприймаємо й підтримуємо виокремлені семантичні типи синтаксично нечленованих словосполучень – власне-комплетивні та синкретичні з подальшим поділом останніх на три підтипи: 1) комплетивно-атрибутивні, 2) комплетивно-об'єктні та 3) комплетивно-атрибутивно-об'єктні. Розмежування цих семантичних типів та їх внутрішню диференціацію на різновиди загалом проведено виважено, підтверджено фактичним матеріалом, але виокремлення певних груп у межах названих типів спонукає до роздумів. Наприклад, такий семантичний різновид, як словосполучення із власне-кількісним значенням подано і серед власне-комплетивних і серед комплетивно-об'єктних синтаксично нечленованих структур. Але в першому разі це числівниково-іменникові поєднання на взірць *двадцять п'ять хвилин, десять учасників* (с. 250), а в іншому – іменниково-іменникові на зразок *четвірка людей, сотня десятин* (с. 257). Таке розмежування нам видається невмотивованим. У поодиноких випадках, мабуть, суто через недогляд, трапляються приклади, які не відповідають проголошеним теоретичним положенням. Зокрема, для ілюстрації власне-комплетивних синтаксично нечленованих словосполучень, утворених за структурною схемою *модальне чи фазове дієслово + дєвербатив* наведено речення *Він не зважав на ридання Оксани і твердою ходою вийшов з хати* (В. Козаченко) (с. 252), у якому *не зважав на ридання* є синтаксично вільним словосполученням.

Частково фразеологізовані речення дисертантка поділила на чотири семантичні типи: з темпоральними, пояснювальними, аплікативними відношеннями та відношеннями зумовленості. Із таким поділом погоджуємося.

Оригінальним, по-новому витлумаченим постає виокремлення семантичних різновидів нефразеологізованих власне-нечленованих і фразеологізованих нечленованих речень, їхню внутрішню диференціацію дослідниця здійснює за типом категорійного значення. Нефразеологізовані власне-нечленовані речення об'єднують три семантичні підтипи (зі значенням ствердження, заперечення, волевиявлення). Кожен із підтипів своєю чергою репрезентований кількома різновидами. Так само на кілька підтипів (кожен із певною сукупністю ступенево ранжованих різновидів) розпадаються тавтологічні фразеологізовані та напівфразеологізовані речення. Це ще раз підкреслює той факт, що синтаксично нечленовані речення становлять складну, високоорганізовану систему мовних одиниць, за упорядкування якої дисертантка в україністиці взялася першою й успішно з цим впоралася. І все ж подискутуємо з дослідницею щодо зарахування окремих конкретних синтаксично нечленованих речень до того чи того семантичного різновиду. Зокрема, цілком погоджуємося з Марією Іванівною, що неокличні речення на взір *Є на що подивитись* (Є. Гуцало), *Є чого посміхатись* (В. Козаченко), *Є з ким побалакати* (Є. Пашковський) (с. 286) мають власне-стверджувальне значення. Щодо поданого в цій самій низці окличного речення *Є від чого турбуватися!* (М. Чабанівський) маємо певний сумнів. Значення його може бути і власне-стверджувальним, і заперечним, залежно від контексту, пор.: *Проблема складна. Є від чого турбуватися!* і *Чи й не проблема. Є від чого турбуватися!* Зовсім не бачимо значення категоричного ствердження в питальному реченні *Чим вони не слуги народу?*, уживаному в такому контексті: *Ще одні кричать про підняття ціни на газ? Чим вони не слуги народу? Де є ті, що завжди кричали, що Яценюк за народ! Чому сьогодні затихли?* (Українська правда, 16.02.16) (с. 286).

Монографію завершують глибокі, аргументовані висновки, які витікають із тексту дослідження та повністю відповідають розгляданому матеріалові.

Отже, рецензована праця є безсумнівним внеском в українську лінгвістичну науку, зокрема в такі її галузі, як теорія синтаксичної нечленованості та типологія синтаксичних одиниць. Вона, безперечно, зацікавить дослідників синтаксису сучасної української мови, викладачів та студентів закладів вищої освіти, учителів шкіл.